

Intervju med Antoni Kapcia: Kuba efter revolutionärerna

[Ur [Catalyst](#), vol 5 nr 3, hösten 2021. Antoni Kapcia är professor i latinamerikansk historia vid centrum för forskning om Kuba på universitetet i Nottingham, och författare till den nyligen utgivna *A Short History of Revolutionary Cuba: Revolution, Power, Authority and the State from 1959 to the Present Day*, Bloomsbury Academic 2021. Intervjuare är Daniel Finn. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

(Det kubanska systemet har nu överlevt Sovjetunionen med 30 år och har gäckat förutsägelseerna om en kollaps. Men Raúl Castros sedan länge förväntade avgång innebär att den revolutionära generationen inte längre härskar i Havanna. Proteserna nyligen har återigen väckt frågor om Kubas framtid. För att förstå vart Kuba kan gå nu måste vi titta tillbaka på landets historia sedan revolutionen 1959, och ta i övervägande hur dess system och ledare svarade på tidigare kriser – Catalysts redaktionella kommentar.)

DF: Vilken politisk karaktär hade 26 juli-rörelsen under kampen mot Fulgencio Batista? Vilka speciella roller spelade Fidel och Raúl Castro i dess ledarskap?

AK: Rörelsen förändrades ganska avsevärt under de tre år som den existerade formellt. Den blev mer radikal. Om man jämför rörelsen under perioden från 1953 till 1955, då den bildades, med det som uppstod i slutet av 1958, så förändrades den en hel del. Men målet var alltid att avsätta Batista, och sedan – och det var en avgörande skillnad från andra grupper – att få till stånd ett nationsbygge som borde ha skett för längesedan, och som de flesta kubaner insåg hade utlovats 1902, då Kuba blev självständigt, men som aldrig hade skett – främst på grund av de nära banden till USA.

Det fanns en samsyn inom rörelsen att den efterlängtrade radikala förändringen av systemet innebar en radikal förändring via någon sorts socialism. Programmen betonade alltid den enorma ojämlikheten i Kuba före 1958 och dess beroende av USA. Korrruption var en annan fråga som var ganska dominerande inom politiken, liksom den allmänna underutvecklingen. Detta skulle någon sorts socialism ta itu med – även om inte alla höll med om det. Det var den åtskillnad som så småningom uppstod inom rörelsen.

Det var en väldigt blandad, formlös rörelse, men i slutet av 1958 hade den en större samsyn än när den uppstod. Den var mycket mer radikal än vad många av de personer som anslöt sig till rörelsen ursprungligen hade avsett. Fidels roll var avgörande. Det går inte att förneka att han var central för denna speciella utveckling – inte minst för att han uttryckte rörelsens idéer och planer bättre än någon annan.

Han var också ända från början skicklig på publicitet. Han var politiskt slug, mycket mer än någon annan ledare. Han krävde lojalitet. Det var en avgörande beståndsdel för den ursprungliga gruppens anmärkningsvärda trofasthet under de efterföljande decennierna. Delvis gjorde han det genom sin karaktär, men också med hjälp av det faktum att han överlevde alla nederlag och bakslag. Det gav honom en mytisk ställning, till och med inom gruppen.

Han var central som ledare, och han skisserade också det ursprungliga programmet, som var det berömda försvarstalet, ”Historien kommer att frikänna mig”. Det blev sedan till en text som skiljde

sig något från själva talet, men ändå innehöll samma resonemang. Utkastet till program i talet var anmärkningsvärt likt de reformer som faktiskt beslutades 1959 och 1960. Det fanns ett utkast, och det var den texten. De flesta tidiga reformerna följde detta dokument ganska nära. I den meningen var Fidel viktig.

Raúl var mindre viktig. Han var bara en av befälhavarna – inte *comandante* – när landstigningen från *Granma* ägde rum. Men när han i slutet av 1958 fick ansvar för den andra fronten i bergen i Kubas östra delar, Sierra del Cristal, kom han till sin rätt och blev mycket viktigare på detta speciella område. Han gjorde anspråk på att bli en del av det revolutionära ledarskapet.

Den andra personen med stort inflytande, jämte Fidel, var Che Guevara. Han var avgörande under de här tre till fem åren eftersom han delade den ideologi som Fidel och Raúl helt klart började utveckla, men hade en ideologisk uppfattning och politisk medvetenhet som var mycket starkare. Han rörde sig redan mot mer ovanliga och inortodoxa versioner av marxismen.

Han insåg också betydelsen av politisk skolning av gerillasoldaterna. Han ledde denna satsning och var därför en betydelsefull beståndsdel i radikaliseringsprocessen. Skillnaden mellan Raúl och Che, å ena sidan, och Fidel, å den andra, var att de var mer entusiastiska, eller åtminstone mer pragmatiska, om behovet att samarbeta med Folkliga socialistpartiet (PSP), som kommunistpartiet kallades då. Ända fram till slutet, då PSP ändrade sitt förhållningssätt, var Fidel mindre säker på det.

Vilken relation hade 26 juli-rörelsen med det prosovjetiska kommunistpartiet i Kuba, PSP?

Efter att i början ha kritiserat upproret, ändrade PSP sin hållning. Fram till mitten av 1958 var de väldigt kritiska till upproret, men under påtryckningar från sina yngre medlemmar förändrade de då politiken och anslöt sig. I januari 1959 var de det enda parti utanför rörelsen som gav ett ovillkorligt stöd.

Alla övriga partier ställde villkor, men PSP gjorde ett skickligt drag. De sa: ”Vi kommer att stöda er ovillkorligt, och våra flera tusen medlemmar och sympatisörer är beredda att bli era fotsoldater om ni behöver dem.”

Det var fotsoldater som var ytterst disciplinerade och politiskt medvetna. De var en viktig resurs för revolutionen. PSP gav dem också band till Sovjetunionen, som skulle komma att bli till nytta.

Vilka var de centrala händelser efter revolutionen som fick Kuba att alliera sig med Sovjetunionen i början av 1960-talet?

Det var inte så mycket resultatet av händelser som processer och påtryckningar. Ett exempel är att den existerande politiska strömningen i Kuba accepterade någon sorts socialism. Det är därför jag definierar rörelsen som att vara överens om något som kallades socialism.

Den kubanska konstitutionen från 1940 var symboliskt viktig eftersom den aldrig antogs fullt ut. Texten i konstitutionen var en kombination av radikal nationalism och socialistiska synsätt. Det fanns redan socialistiska strömningar, och inte bara i PSP.

Frågan var: Vilken sorts socialism skulle utvecklas? I slutändan formades den socialism som utvecklades av flera olika saker. Den mest uppenbara var erfarenheterna i Sierra Maestra. Det handlar i viss mån om Che Guevaras och Raúl Castros inflytande. Men det var också processen av gemensam kamp.

Det finns många exempel i historien på att revolutionär kamp förändrar tänkandet hos de som deltar i den, i synnerhet de som faktiskt deltar i striderna. Det här är ett tydligt exempel på det. Ejercito Rebelde, rebellarmén i Sierra Maestra, radikaliserades mycket mer än rörelsen i städerna, eftersom den sistnämnda inte gick igenom just denna gemensamma kamp. Det var den första faktorn som förändrade dem.

Den andra var att USA ända från början var fientligt inställt. Inledningsvis var det förvirring, osäkerhet och rädsla, men från maj 1959 gick USA öppet mot jordreformen. Det ökade rebellrörelsens inneboende nationalism.

I vissa avseenden skiljde sig inte Kuba från andra delar av Latinamerika: under 1900-talet utvecklades radikala nationalistiska rörelser i Argentina, Bolivia och på flera andra ställen. De tenderade att rikta in sig på USA som imperialistisk makt.

Nationalismen blev radikal och vänster, och koncentrerade sig på kapitalismens gissel och behovet att avskaffa kapitalism och imperialism. Den kubanska nationalismen underblåstes ännu mer av USA:s motstånd. Det var inte den enda faktorn som knuffade dem i riktning mot Sovjetunionen och kommunismen, men det var en viktig faktor.

Ett annat element som ofta har förbisetts i studier av revolutionen är sockrets roll. I mitten av 1800-talet satt Kuba fast i export av socker, huvudsakligen till den amerikanska marknaden. Kuba hade varit en nyckelproducent av en produkt som det fanns stort behov av i Europa och USA.

På 1950-talet hade detta förändrats. Sockerproducenterna kämpade för att komma in på en marknad med överskott, vilket betydde att konsumentländerna, i huvudsak det rika norr, bestämde villkoren i förbindelserna. Varje sockerproducerande, sockerberoende land var tvunget att hitta en nära, kostsam förbindelse med en enda marknad. I typfallet var det Storbritannien, Frankrike eller USA.

För producenter som ville sälja socker utanför USA var problemet att det bara fanns en enda marknad som var tillräckligt stor för att tillgodose detta behov. Det var den sovjetiska marknaden, som inte kunde producera tillräckligt mycket socker för att täcka sin konsumtion. För Kuba och Sovjetunionen var det ett äktenskap som var gynnsamt för båda sidor, alldeles oavsett den ideologiska samhörigheten.

Under 1960-talet blev relationerna mellan Havanna och Moskva alltmer spända. Många observatörer trodde att det skulle ske en brytning mot slutet av detta decennium. Vad låg bakom spänningarna? Och varför blev det till slut ingen brytning?

Relationerna var aldrig enkla, och det var först senare det uppstod någon större entusiasm för dem. I början behandlade rebellerna PSP med en del misstänksamhet och fiendskap – delvis på grund av PSP:s historia. En del inom rörelsen var antikommunister, till exempel den allierade gerillagruppen Directorio Revolucionario Estudiantil som var tydligt antikommunistisk.

Det fanns också misstänksamhet mot PSP på grund av att kommunistpartiet i slutet av 1930-talet hade varit med i en valallians med Batista. Visserligen var det i viss mening en annorlunda Batista, det var populisterna Batista. Under sitt sökande efter en folkfront enligt Moskvas linje gick kommunistpartiet in i en allians med honom.

Det var något som de tvingades sona senare. Vid den tiden verkade det politiskt förnuftigt, men med

tanke på vad som hände med Batistas senare uppenbarelse var det icke desto mindre ett problem. Rebellerna var alltid misstänksamma mot partiets upplevda stalinism, och mot banden till Batista.

Det fanns också en generationsbetingad misstänksamhet, eftersom kommunistpartiet hade bildats på 1920-talet, och många av dess ursprungliga ledare fortfarande fanns kvar. Det gjorde det till en mycket äldre och mer stadgad rörelse än vad de flesta rebeller ansåg sig vara. Grunden till förbindelserna var inte bra. Men när PSP anslöt sig och erbjöd dem ett ovillkorligt stöd, vanns många rebeller över.

Men PSP:s agerande under de första två eller tre åren gjorde inte mycket för att förbättra relationerna. Spänningarna visade sig öppet 1962. En av PSP:s ledare, Anibal Escalante, hade anslutit sig av pragmatiska skäl, men han tillhörde de i PSP som ansåg att revolutionen i Kuba inte kunde vara socialistisk eftersom Kuba inte var redo för socialismen.

Escalante fick ansvar för att slå ihop de tre revolutionära grupperna i en enda allians, och han vidtog tydliga steg för att påverka den nya, förenade rörelsens inriktning och beslutsfattande. Det blev en offentlig skandal.

Intressant nog blev han inte bara avsatt och skickad till Östeuropa på en diplomatisk post, utan dessutom fick PSP:s medlemmar i alliansen minskade möjligheter till beslutsfattande. De bestämde inte. Det var helt uppenbart att det var rebellgruppen, och i synnerhet rebellarmén, Sierragruppen, som bestämde.

Samma spänningar gjorde sig gällande i relationerna till Sovjetunionen. På samma sätt som PSP hävdade att Kuba inte var redo för socialismen, så gjorde även Sovjetunionen det. Det var ytterst misstänksamt mot den kubanska ledningens inortodoxa förhållningssätt till vad som behövdes.

I synnerhet tyckte varken Moskva eller PSP om Che Guevaras ekonomiska teorier. De tyckte att dessa teorier var förvirrade och opassande. De ansåg att det ekonomiska mönster som Kuba borde följa var en blandekonomi, i linje med Vladimir Lenins Nya ekonomiska politik från 1920-talet. Deras negativa inställning var välkänd.

De var också helt oense med Guevaras teorier om de subjektiva villkoren för socialismen. Hans åsikt var, att om det nu inte fanns förhållanden för socialism i Kuba, så gick det att övervinna med subjektiva förhållanden, med vilket han menade handlingar av revolutionärer som de i 26 juli-rörelsen, och även medvetenhet.

1962 var han lärjunge till Antonio Gramsci och förde in ett nytt perspektiv i sin tolkning av Kubas väg till socialismen, liksom dess snabba väg till kommunismen. Allt detta avvisades av både Moskva och PSP. De avvisade även upprorspolitiken i Latinamerika. Redan 1959 försökte rebellerna hjälpa revolutionärer i grannländerna. 1961 och 1962 blev det en mycket mer medveten politik.

Från 1926 till 1968 var förhållandena mellan Moskva och Havanna ansträngda. De förbättrades inte av det faktum att Moskva vägrade släppa in Kuba i handelsblocket Comecon – det socialistiska blocket. Ledningen i Havanna blev förbittrade över detta eftersom de såg Comecon som en väg till utveckling. Orsaken till att de hölls ute var att Moskva ansåg att hela skötseln av den kubanska ekonomin var kaotisk, och därför gjorde det troligt att den skulle destabilisera Comecon och skapa en väldigt sårbar ekonomi i organisationen.

Trots att Kuba under hela 1960-talet ständigt ifrågasatte Moskvas argument om fredlig samexistens med det USA-ledda blocket, så föll inte förhållandena mellan Kuba och Sovjetunionen samman, på grund av att Sovjet i detta skede behövde Kuba lika mycket som Kuba behövde Sovjet. I och med att Kuba gick framåt mot en socialistisk och sedan kommunistisk modell, såg Moskva Kuba som en möjlig allierad under sin debatt med Kina. Sovjetunionen oroade sig för att Kinas inflytande i tredje världen minskade deras eget inflytande.

1966 ledde detta till Tricontinental-konferensen, som var utformad för att vinna över antikoloniala rörelser i hela den underutvecklade världen och få över dem till Moskvas linje. Det misslyckades ömkligen, eftersom den linje som vann diskussionen vid Tricontinental var den kubanska linjen om antiimperialistisk aktivitet och revolution.

Denna linje utmanade fullständigt Moskvas synsätt om fredlig samexistens med USA. Sovjetunionen hade inget annat val än att fortsätta stöda Kuba ekonomiskt, om än minimalt, eftersom det för deras egen trovärdighet var nödvändigt att Kuba överlevde.

På 1970- och 1980-talen ansågs Kuba ha blivit en ganska ortodox medlem i det sovjetledda blocket, och följde dess politiska och ekonomiska modell. Var den uppfattningen berättigad?

Delvis. Det är sant att institutionaliseringen under ungefär 10 år – från 1975 till 1985 – i viss mån grundade sig på mönster från Sovjet och det socialistiska blocket. Den parlamentariska struktur som inrättades 1976, Folkmaktens nationalförsamling, följde det sovjetiska systemets principer och strukturer.

Efter den första kongressen 1975 började kommunistpartiet växa och lite mer likna den öst-europeiska modellen. 1976 års konstitution följde noggrant mönstren från 1950-talets sovjetiska konstitution. Den kubanska ledningen slutade kritisera den sovjetiska politiken i tredje världen, och vid en konferens i Alger beskrev den Sovjetunionen som tredje världens naturliga allierade.

Det var något av en chock för många människor som under åren innan hade sett Kubas politik som mycket mer revolutionär. Det skedde också en svängning i ekonomin, och Guevaras teorier, eller åtminstone tolkningen av Guevaras teorier, övergavs, och man gick mot en något mer decentraliserad ekonomi, vilket återspeglade en del av socialistblockets principer om marknadssocialism. Det skapade intryck av att Kuba följde det sovjetiska mönstret.

En annan faktor som bidrog till tanken om en sovjetisering av Kuba var att unga kubaner vid denna tidpunkt skickades till det socialistiska blocket och till Sovjetunionen för att studera på universitet. Många av deras doktorstitlar förvärvades i socialistblocket och på sovjetiska universitet, och många av studenterna återvände med ett sovjetiskt tänkande, sovjetiska läroböcker och sovjetiska idéer om vad socialismen skulle vara. Dessa idéer krockade delvis med den äldre tidigare rebellgenerationen. Icke desto mindre fanns inflytandet där.

Med detta sagt, fanns det alltid förbehåll med Kuba. Det första är att många av de strukturer som växte fram och återspeglade 1960-talets karaktär helt enkelt inte försvann. Den mest uppenbara är Kommittéerna för revolutionens försvar (CDR), den mest utmärkande av alla de massorganisationer som bildades. CDR-erna försvann inte. De samexisterade med det nya valsystemet – obekvämt, men de samexisterade.

Ett av den kubanska utvecklingens mönster under de senaste 6 decennierna har varit, att när ett nytt

system uppstår så ersätter det inte nödvändigtvis det som fanns innan. Det har antingen vuxit på det gamla systemet eller levt jämte det. Ett exempel är massorganisationerna. De förbises ofta när man förklarar revolutionens utveckling och varför den överlever, men de var avgörande.

De flesta bildades 1960 eller 1961, och föregick alla de versioner av det enda partiet som växte fram. CDR var en, och Kubanska kvinnoförbundet en annan. I viss mening blev 1960-talet kvar genom dessa organisationer. Om vi tittar på Kubas kommunistparti, som bildades 1965 och ombildades vid den första kongressen 1975, kan vi se att det fortfarande dominerades av de tidigare rebellerna, folket från 26 juli-rörelsen.

Ett av de ständiga mönstren under hela den revolutionära banan sedan 1959, har varit den ständiga interna diskussionen om definitionen av socialismen – inte bara om revolutionens och ekonomins väg, utan om definitionen av den revolution som användes 1959.

De debatterna försvann inte. Det är ett av skälen till varför jag daterar Kubas institutionalisering till 1975. Ofta ser man misslyckandet med skörden av 10 miljoner ton socker i slutet av 1960-talet som en utlösande orsak till övergången till institutionalisering. Men skörden och den ekonomiska krisen följdes av en fem år lång period av intensiva diskussioner om vad som gick fel. Vad gör vi med det? Hur förändrar vi saker? Vad är rätt strategi men felaktig omfattning?

Den debatten tog 5 år. Det vet vi eftersom det tog fem år att få till stånd den första kongressen. När den ägde rum var det enighet. Det är en av de stora ledtrådarna till varför det pågick en debatt. Titta på schemalaggingen av kongresserna – eftersom man inte håller kongresser förrän det är enighet, och det var det inte på den tiden. Debatten fortsatte under ytan under de här 10 åren av institutionalisering.

Jag skulle vilja ta upp en annan sak för att visa att det inte bara var en period av sovjetisering. Det gäller Kubas intervention i Angola 1975, direkt efter att institutionaliseringsfasen hade inletts. Beslutet att intervensera i Angola var helt och hållet ett kubanskt beslut. Det gick mot Sovjets intressen.

Sovjetunionens politik mot Angola var inte samma som Kubas. Det var kubanerna som pressade Sovjet och tvingade dem att ge materiel och transporter för interventionen. Och det är ett klart argument mot tesen om sovjetisering.

Vilken inställning hade Fidel och Raúl Castro till frågan om relationerna med Sovjetunionen och den version av socialism som Kuba skulle anta? Fanns det skillnader mellan deras sätt att se på det?

Det fanns skillnader, men det var till stor del en fråga om medel, inte mål. Raúl låg instinktivt närmare den sovjetiska modellen. Han hade 1953 mycket kort varit medlem i den kommunistiska ungdomsorganisationen. När han anslöt sig till upproret lämnade han omedelbart rörelsen, eftersom de intog en annan ståndpunkt, men instinktivt låg han närmare marxismen mycket tidigare än Fidel.

Han betraktade Sovjetunionen som ett mönster av duglighet och effektivitet. Trots att han var ytterst kritisk mot det han såg i Östeuropa och Sovjetunionen vad gäller korruption och privilegier, så ansåg han icke desto mindre att ett kommunistparti som sköttes riktigt och möttes i tid, med riktiga ansvarigheter, kunde vara en garanti för ett mycket mer ansvarskrävande system. Han trodde detta mycket mer än Fidel.

Det som fick honom att beundra Sovjetunionen var hans tro på system och strukturer. Han låg speciellt nära den sovjetiska militären och uppskattade den organisering och effektivitet som den gav händelserna. Så instinktivt var han mer för dessa band, och var i början av 1960-talet kanal för diskussionerna med Moskva.

Med det sagt var han inte helt mot Fidels synsätt. Fidel föredrog alltid lidelsefull mobilisering – nämligen ideologiskt engagemang och att så mycket som möjligt mobilisera 1960-talets karakteristiska förhållningssätt. Raúl föredrog alltid formell strukturell ansvarsskyldighet, eftersom det åstadkom saker och ting. Jag beskriver det som att det ena ger näring till sinnet och det andra till kroppen.

Raúl var pragmatiker, och insåg betydelsen av ideologiskt engagemang i ett visst skede, inte minst på 1960-talet, när man faktiskt inte kunde fixa fram materiella varor ordentligt på grund av embargot. Industrialiseringen på 1970-talet kom i rätt tid, och reformerna på 1970-talet godkändes i viss mån av Raúl. De var inte nödvändigtvis hans idé men han godkände dem verkligen. Han var från och med då förknippad med tanken på ekonomiska reformer.

Det fanns en skillnad mellan Raúl och Fidel, men den var inte stor: det handlade om medel snarare än mål. De delade samma mål om att bygga landet med hjälp av någon sorts socialism.

Flera år innan Sovjetunionens och östblockets fall hade det kubanska ledarskapet redan tillkännagivit en politisk sväng i mitten av 1980-talet. Vilken karaktär hade denna sväng?

Man kallade vändningen för ”Korrigerering av tidigare misstag och negativa tendenser”. ”Tidigare misstag” var de misstag som gjordes under institutionaliseringen, och de ”negativa tendenserna” var de väldigt ortodoxa teorier som drev fram en del av dessa politiska beslut, att skapa ett kommunistiskt parti som 1985 började likna de östeuropeiska kommunistpartierna – nämligen ett byråkratiskt parti som fungerade som förmedlare av enskilda privilegier och vinster.

Vändningen uppstod ur en medvetenhet om tre saker. För det första var den kubanska ledningen medveten om att Comecon var i kris och med lätthet kunde kollapsa. Det visade sig vara helt sant. Raúl var medveten om att Kuba måste förbereda sig för en värld utan Comecon om det verkligen föll samman. Det innebar någon sorts ekonomiska rationaliseringar.

Den andra medvetenheten var det hot som Michail Gorbatjov utgjorde. 1987 hade Gorbatjov klargjort att Kuba kunde offras, och att han för att nå en överenskommelse med Ronald Reagan i USA villigt kunde släppa Kuba, och på sikt göra det om det inte förändrade sin politik. De måste förbereda sig för det.

Men den viktigaste orsaken var förstås de negativa effekterna av reformerna och institutionaliseringarna, som förändrade partiets karaktär. Precis som i Östeuropa anslöt sig folk ibland till partiet på grund av vad det skulle ge dem, istället för av ideologiskt engagemang. Det gick fullständigt mot vad både Fidel och Raúl rättade sig efter.

Under denna period såg vi något av ett återupplivande av Che Guevaras idéer. Som ett resultat av denna sväng började hans skrifter bli mer allmänt tillgängliga, och fick folk att tro att partiet hade återvänt till 1960-talet. I viss mening gjorde det detta i tanken, men inte politiskt. Dess ledare förberedde sig för den kris som de upplevde var på väg.

**Hur reagerade det kubanska ledarskapet på östblockets sammanbrott i början av 1990-talet?
Hur kunde Kuba gäcka förutsägelseerna under samma period om att dess system inom kort skulle drabbas av samma öde?**

Den omedelbara reaktionen var chock och fasa, och insikten att detta var mycket värre än någon kris de hade förväntat sig. Jag skulle vilja beskriva det som ett Armageddon-scenario, eftersom det var så det kändes. 1991 sammanträdde partikongressen som planerat, och det blev snabbt enighet om ett helt program av aldrig tidigare skådade reformer.

Det drevs till mycket stor del på av Raúl. Han ville återvända till reformerna från 1970-talet, men den här gången i ett annat sammanhang. De här reformerna var livsviktiga. De avkriminaliserade innehav av dollar och lät dollarn komma in. Det tillät penningförsändelser, det tillät folk tjäna dollar på ett eller annat sätt.

Egenföretagande var den andra reformen som kom. 1968 hade regeringen avskaffat egenföretagande utanför jordbruket. Det var nästan den mest karakteristiska delen av politiken på 1960-talet. Det visade sig bli en katastrof, och de återinförde egenföretagande – men det var det enda de återinförde vad gäller att upplösa det statliga systemet.

Det var inte en vändning till privat företagande, som man kunde ha förväntat sig. Vändningen var småskalig, i riktning mot att stöda egenföretagande. Även när de bröt upp de statliga jordbruken, delade de upp dem i kooperativ, inte genom att fördela jorden till enskilda individer.

Reformerna var mycket begränsade men tillräckliga för att skapa en återhämtning. Ekonomin började växa igen, efter att ha minskat med 35% under de föregående 4-5 åren. Det innebar också en återhämtning från den kris som blev uppenbar 1994.

I ljuset av protesterna nyligen är det intressant att komma ihåg att protesterna 1994 var ännu större och mycket mer oroande för systemet. Det såg ut som om systemet var på väg att falla samman, men i slutändan ledde inte protesterna till något annat än massutvandring, och ekonomin och det politiska systemet började återhämta sig.

Men det intressanta är att det som följde var en debatt. Den första debatten, mellan 1989 och 1991, handlade om frågan: "Hur räddar vi revolutionen?" De *hade* räddat den när ekonomin återhämtade sig, men nästa fråga var: "Vi har räddat revolutionen, men vad har vi räddat?" Vad är revolutionen? Vad menar vi med det?

Det var en väldigt öppen debatt. Man kunde se den föras i tidskrifter och i kritik i tidningarna. Det som uppstod i början av 2000-talet var en uppdaterad version av perioden från 1959 till 1961. Det var den modell som Kuba hade börjat genomföra 1961 – innan Kalla kriget kom in i bilden.

Det stora svaret var att åter betona *patria*: fosterland, hemland och nation. De principerna hade aldrig glömts bort, men de överskuggades av modellerna från Sovjet och östblocket. Nu återvände de med kraft och återvände till den ursprungliga modellen att bygga nationen via socialismen. Med andra ord var ett svar från ledarskapet att säga att vi går tillbaka till det vi hade börjat göra, men – och här talar Raúl – vi uppdaterar hur vi gör det.

Utöver det finns det en rad faktorer som kan förklara varför Kuba gäckade alla förutsägelser om sammanbrott. Massorganisationerna var ett avgörande element. Det sovjetiska systemet fungerade

på många sätt, men att det föll samman så fort visade på en institutionell svaghet, i synnerhet när det handlade om att dra in folk. Det var inte fallet i Kuba. Ett av de mest kännetecknande delarna av det kubanska systemet var nivån och omfattningen på deltagandet genom massorganisationer.

Massorganisationerna togs sedan i anspråk i början av 1990-talet, redan före återhämtningen, för att återuppbygga staten. Staten var nära sammanbrott. Regeringen sa ofta: ”Vi har inte råd med det här. Ni måste hitta sätt att göra det själva.” Det var massorganisationerna som samlade folk lokalt.

Dessa organisationer började omstrukturera staten från gräsrotterna, och det säkerställde försörjningssystemet. Det handlade inte om individuell överlevnad, som det ofta beskrivs som. Det ägde förvisso rum i viss omfattning, när dollar strömmade in från familjer utomlands, men på lokal *barrionivå* var det frågan om kollektiv överlevnad.

En annan faktor var beslutet att skydda *logros sociales*, de sociala framstegen, som speciellt riktade in sig på sjukvård och utbildning. Men det fanns ytterligare två faktorer. En var att regeringen beslutade att betala arbetslöshetsunderstöd på 60% av lönen till personer som permitterades på grund av bristen och stängningarna av fabriker. Den andra var användningen av ransoneringskort. Ransonerings återkom i en omfattning som inte hade setts på länge. Det var ett av vapnen för att rädda ett folkligt stöd som till stor del inte sågs utanför Kuba.

Utöver det fanns det en kvarvarande lojalitet. Det fanns tillräckligt många äldre och medelålders kubaner, inklusive de som hade rest till Sovjetunionen för att studera, som hade en viss lojalitet mot systemets värderingar. Dessa värderingar – solidaritet, engagemang och att arbeta tillsammans – delades i allt större grad av Kubas kyrkor, inklusive den katolska kyrkan.

Ett tag trodde den katolska kyrkan att den skulle spela en liknande roll som den hade spelat i Polen på 1980-talet, som ledande opposition mot ett system som höll på att falla samman. Men i Kuba skrämde den katolska kyrkan av hotet om oenighet och social upplösning. Den slöt ett informellt avtal med kommunistpartiet och det kubanska ledarskapet, och de enades om att det viktigaste var att förhindra social upplösning. Det kommunistiska systemet uppmanade till solidaritet och att arbeta tillsammans, och kyrkorna sa samma sak.

Slutligen spelade USA:s politik en viktig roll. Kom ihåg att USA:s svar på kollapsen inte var att bygga broar, som de hade gjort i Vietnam. De gjorde precis tvärtom. 1992 skärptes embargot, och 1996 skärptes det ännu mer genom antagande av Helms-Burton-lagen.

Det gynnade den inneboende nationalismen i Kuba. Ju mer de betonade nationen som en del av det nya förhållningssättet, desto djupare blev nationalismen, och desto mer kontraproduktiv blev USA:s politik. De flesta kubanerna fruktade nu oenighet och upplösning, snarare än att kräva ett slut på systemet.

Jag har alltid hävdats, att om en amerikansk president verkligen ville destabilisera det kubanska systemet, så skulle de avskaffa embargot eller lova att avskaffa embargot. I viss mån var det vad Barack Obama gjorde, åtminstone i meningen att säga att den etablerade politiken hade misslyckats och lätta en del av restriktionerna, även om han förvisso inte hävde embargot fullständigt. Men de flesta amerikanska presidenter har gjort raka motsatsen och har skärpt det, eller åtminstone fortsatt inblandningen. Det ger systemet och ledarskapet ett alibi i Kuba. Men det gynnar också nationalismen.

Var det mer kontinuitet än förändring av synsättet när Raúl Castro tog över efter sin bror som president, eller tvärtom?

Det var lite av båda. Det fanns en kontinuitet i synsättet men med olika medel. När Raúl valdes 2008 och redan utlovade reformer, blev han upprörd över anklagelserna att han skulle bli Kubas Gorbatsjov, och han sa mycket tydligt: ”Jag har inte valts för att krossa revolutionen. Jag ska rädda den, men med rätt medel, som är att uppdatera socialismen.”

Det var ingen idé att tala om socialismen som den var på 1960-talet, ty den socialismen var inte längre möjlig. Den måste uppdateras för 2000-talet, och dess ledare måste hitta en genomförbar, uppnåelig version. Raúl började nu betona socialism och inte kommunism. Han talade till och med om att Kuba var under övergång till socialism snarare än att redan vara socialistiskt. Det var en betydande förändring.

Det han gjorde var inte något drastiskt nytt. Han utvidgade de reformer som han till mycket stor del hade drivit på 1990-talet. Mycket lite var nytt. Han ökade helt enkelt omfattningen på egenföretagandet, liksom ekonomins decentralisering. Han gick i kooperativ snarare än privat riktning, med undantag för utländskt kapital. Det utländska kapitalet begränsades fortfarande till 49% av företagen.

Han gjorde det, och han gjorde det ganska långsamt. Den långsamma takten irriterade den yngre kubanska generationen, men det hjälpte den äldre generationen, som alltmer oroades över att även om reformerna kanske var nödvändiga, så skulle det kunna leda till att man kastade ut barnet med badvattnet.

Raúl insåg det och beslutade att förhandla sig fram under processen. Reformerna kunde ha kommit tidigare om han hade yrkat på det, men det skulle ha skapat stor instabilitet. Genom att gå fram sakta men säkert lyckades han uppnå en hel del av de reformer han hade utlovat.

Han mötte förvisso motstånd i partiet. Han kontrollerade inte partiet förrän han valdes till förste sekreterare. Delar av partiet var mot reformerna och hade ett visst folkligt stöd. Det irriterade honom och fick honom att reformera partiet ganska avsevärt, och återgav det vad han kallade en ”vägledande roll” istället för en ”ingripande roll”. Han gjorde det mycket sakta och stadigt, genom att omstrukturera provinspartierna och få in yngre ledare som var mer tillförlitliga, kompetenta och effektiva än de som helt enkelt var politiskt utsedda.

Han inledde också processen att rensa ut den äldre generationen, som han ansåg inte längre talade samma språk som majoriteten kubaner. Han behöll förvisso en del av dem, på grund av att han måste och även för att han ville, delvis av förtroende och lojalitet – och också därför att han insåg att de hade en röst i systemet. Men som ett resultat skapade han verkligen ett yngre parti och en yngre regering.

Men han fortsatte att dela samma projekt som han och Fidel hade delat på 1960-talet. Den enda förändringen var hans vilja att reformera. Han hade förstått hjälp av händelser i USA. Valet av Barack Obama gjorde en enorm skillnad, det gjorde att han kunde få en del resultat. Embargot fanns förstått kvar, men som ett resultat av erkännandet och lite mer kontakter med USA uppstod ändå andra stämningar på Kuba.

Raúl Castros avgång innebar att den revolutionära generationen till sist hade överlämnat

stafettpinnen till ett yngre ledarskap. Vad innebar det? Och vad tror du framtiden har i sitt sköte för Kuba?

Symboliskt är det ett viktigt ögonblick, eftersom Miguel Diaz-Canel är den första kubanska presidenten som inte deltog i revolutionen. Den historiska legitimitet som både Fidel och Raúl åtnjöt – och de hade verkligen en hel del legitimitet – har inte han. Han måste få den från andra källor: åstadkomma saker, uppnå förändringar och hålla igång systemet i en eller annan form.

Hans reformer riktade in sig på två saker. För det första tog han upp Raúl's löfte att avskaffa den dubbla valutan – situationen att ha en konvertibel peso, baserad på dollar, och en kubansk peso som nationell valuta. Det infördes första gången som en nödåtgärd i början av 1990-talet, men hade blivit ett system.

Det var ytterst splittrande. De ojämlikheter som uppstod i Kuba på 1990-talet och 2000-talet var delvis resultatet av det faktum att alla inte hade tillgång till hårdvaluta, inte minst penningförsändelser. De flesta penningförsändelserna gick till den vita befolkningen, eftersom större delen av befolkningen som hade utvandrat var vita.

Politiken var helt klart nedbrytande och ledde till lokal korruption. Alla ville avskaffa systemet med dubbel valuta, men ingen visste när och hur. Pandemin tillhandahöll möjligheten. I januari 2021 gjorde Diaz-Canel till allas överraskning just det. Han gav mycket kort varsel, eftersom man inte kan varna alltför tidigt – det skulle blivit valutaflykt. Han gjorde det mycket snabbt och effektivt, men till ett pris, ty varje sammanslagning av valutan skulle få både förlorare och vinnare, beroende på vid vilken kurs den slogs ihop.

Det var mycket mer troligt att de som hade hårdvaluta skulle drabbas, eftersom den konvertibla peson var övervärderad och den kubanska peson undervärderad. Man kunde få mer för en kubansk peso före förändringen än vad man kunde få för den konvertibla peson. Det har bidragit till de nuvarande protesterna, eftersom många människor som hade hamstrat besparingar och penningförsändelser nu ser att de har mindre värde än vad de hade en gång.

Den andra reform Diaz-Canel ville förbinda sig till var att skriva en ny konstitution, som Raúl hade lovat men inte genomfört. Det är intressant att Diaz-Canel gav Raúl i uppgift att leda diskussionerna om konstitutionen, som när den presenterades 2019 liknade den gamla konstitutionen från 1976 väldigt mycket.

Men inriktningen var annorlunda, och visade en återgång till *patria*. En eller två delar i dokumentet tyder också på en framtida övergång till en annan konstitutionell struktur. Vi kan inte förutsäga vad det kommer att bli ännu, eftersom det beror på de interna diskussionerna. Diaz-Canel sa till majoriteten av kubaner: ”Era intressen är centrala för mig. Jag är beredd att ta detta mycket djärva steg till varje pris, och konstitutionen är inte färdig. Och vi kommer att fortsätta att diskutera framtiden.”

Hans stora olycka är att han kom till makten samtidigt med Donald Trump, som skärpte embargot mer än någon annan amerikansk president hade gjort sedan 1960-talet – 240 åtgärder är den siffra som normalt anges. Det utgör i själva verket omkring 1½ åtgärd per månad för att skärpa embargot. Det har redan haft effekter på leverantörer, på möjligheten att köpa utomlands och till och med på möjligheten att fungera ekonomiskt.

Den andra motgången är Covid-19. Pandemin stängde gränserna, vilket åtminstone tillfälligt

krossade basen för Kubas ekonomi, som är turism. Det är inte den bästa miljön att komma till makten för en ny president som inte är från den historiska generationen. Hittills har han klarat sig, men man kan se att framtiden till stor del beror på hur valutasammanslagningen lyckas.

Joe Biden skulle kunna upphäva de åtgärder som Trump genomförde, men han har hittills inte visat några tecken på att göra det. Hans språk liknar ibland Trumps språk. Som vanligt har USA nyckeln till vad som händer i Kuba, och till en återhämtning för turismen. Denna återhämtning kan komma efter Covid, men det är inget som Kuba kan avgöra.

Intressant nog ägde det rum våldsamma protester i Kuba 1980 och 1994, omedelbart efter massutvandringen till USA som tolererades och till och med uppmuntrades. Det är inte möjligt nu. Orsaken till det är inte att kubanerna har hindrat folk från att lämna. Det gör de inte. Kravet på utresevisum avskaffades under Raúl. Men USA har i själva verket stängt dörren för kubanerna. En gång i tiden var det en öppen dörr till Kuba, mer än någon annanstans. Den är nu stängd.

Nu går det inte att få inresevisum från den amerikanska ambassaden i Havanna, eftersom den faktiskt är stängd. Man måste resa utanför Kuba, om man har råd, för att få visum någon annanstans och inte ens då går det automatiskt. Säkerhetsventilen från 1980 och 1994 finns inte nu. Protesternas omfattning kanske delvis får bränsle från frustrationen hos de som inte ser någon utväg.

Det besvarar inte din fråga: "Vad kommer sedan?" Men det kommer uppenbarligen att bli den yngre generationen. Väldigt få av den äldre generationen är kvar på maktpositioner. Det som händer nu beror på vad som händer i USA och vad som händer med Covid.

Det kan mycket väl sken en viss återhämtning snart, och för tillfället klarar de sig. De klarar förvisso av Covid, oavsett hur mycket de fruktar att de inte gör det. Om man jämför deras statistik med den brittiska statistiken över dödssiffror och infektionstal, så skulle Storbritannien älska att ha de kubanska siffrorna. Men Kuba har inte möjlighet att ta hand om det, och det är problemet.